

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ В ІНТЕГРАЛЬНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

І.О.ГАШЕНКО, І.О.САВІЧ

Україна, м. Запоріжжя, Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Проблеми взаємодії людини та природи в сучасному світі вважаються одними із самих нагальних і складних у вирішенні. Вчені б'ють на сполох, зазначаючи, що глобальна екологічна криза, яка вже охопила все людство, може обернутися катастрофою для всієї планети Земля, якщо не виправити ситуацію, що склалася та правильно обрати шлях подальших відносин людини й природи.

У найважливіших міжнародних документах XXI століття, у яких розглядаються проблеми екології, зазначається, що вирішення багатьох проблем людства лежить через ефективну екологічну освіту як школярів, так і дорослих.

В основних положеннях Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті [1], Концепції екологічної освіти України [2] зазначається, що екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури учнів як складової системи національного й громадянського виховання, з обов'язковим урахуванням законів та закономірностей екологічної науки і наробок світової та української «екологічної педагогіки».

Вивчення та аналіз наукових джерел, проведений нами, засвідчує, що на початку 70-х років XX століття починається новий етап у розвитку екології, де основною ідеєю стає усвідомлення вченими світу незворотності екологічних змін у навколишньому середовищі (Т.А.Акімова, Б.Коммонер, Ю.Одум, М.Ф.Реймерс, В.В.Хаскін та інші).

Відкриття вчених-екологів визвало педагогічний рух у СРСР, спрямований на пропаганду дбайливого ставлення до природи, збереження природних ресурсів тощо. У педагогічній теорії цього часу з'являються нові терміни – «природоохоронна освіта», «освіта в галузі охорони природи».

Отже, у цей період шкільна екологічна освіта зводилася у педагогічній науці до просвітництва (О.П.Мітрясова, В.В.Черновецький та ін.).

Наприкінці 70-х років XX ст. у екологічній науці, що стрімко розвивалася, були введені нові поняття: «комплексна екологія»; «соціальна екологія»; «глобальна екологія». Ці терміни найбільш точно характеризували та розкривали взаємодію суспільства з навколишнім середовищем, що призвело й до уточнення екологічної термінології в педагогіці: «природоохоронна освіта» була замінена на більш точний термін – «екологічна освіта».

Вивчення передового педагогічного досвіду цього періоду засвідчує, що запровадження природоохоронної освіти у зміст шкільного навчання дало змогу накопичити навчально-виховний досвід педагогічної роботи з екологічної освіти: визначити пріоритетні напрями у просвітницькій роботі; розробити методичні основи урочних та позаурочних заходів для привернення уваги учнів до екологічних проблем тощо.

Згодом (кінець 80-х років) змінилась і мета екологічної освіти, яка була сформульована як формування екологічної культури особистості.

Цей період ознаменувався великими наробками в педагогіці: відбувається обґрунтування нових понять, таких як «екологічна педагогіка», «екологічна культура», «екологічна свідомість», «екологічний світогляд» та ін. Розробляється «нова парадигма освіти і виховання в галузі навколишнього середовища – екологічна парадигма, на яку було покладено не реалізовані раніше освітні й виховні завдання» [4, с.230].

Дев'яності роки минулого століття визначили новий етап у розвитку екологічної освіти, який явно носив випереджувальний характер. Головною ідеєю формування свідомого ставлення до природи стала ідея формування екологічного мислення учнів (Л.І.Білик, І.П.Ковальчук, Г.П.Пустовіт та ін.). У цей період обґрунтовується необхідність всебічного наукового вдосконалення та розвитку екологічної освіти й виховання, що дало поштовх до наукової розробки

концептуальних засад шкільної екологічної освіти, які у подальшому були упровадженні в систему всієї педагогіки.

У змісті екологічної освіти в цей час відбувається виокремлення та посилення етичного компоненту, «спрямованого на засвоєння моральних цінностей, формування високої культури поведінки у соціоприродному середовищі, розумінні художньої цінності природи, її благодатного впливу на духовний світ та моральне самопочуття людини» [8, с.32].

Таким чином, проведений нами історико-педагогічний аналіз розвитку екологічної освіти засвідчує, що її становлення відбувалося відповідно до вимог часу – від висвітлення питань природоохоронної діяльності до постановки проблем докорінних змін у свідомості учнів засобами гуманізації взаємостосунків людини з природою. Проте шкільна практика цього періоду успіху у вирішенні поставлених проблем не мала. Вчені М.Доброход та Ф.Вольвач відзначають, що невдачі у вирішенні навчальних проблем екологічної освіти того часу пояснюються наступним: «фрозмітість методологічних орієнтирів та хибне уявлення про роль, місце та зміст екологічної освіти стосовно всіх рівнів шкільництва. Причиною такого стану речей є брак гуманітарного і, що особливо суттєво, педагогічного осмислення феномена екології» [3, с.14].

Це спонукало педагогічну науку та шкільну практику до пошуку нових засад екологічної освіти й виховання.

На початку XXI століття вченими розробляється нова освітня парадигма – гуманістична парадигма, яка стала одним із самих ефективних підходів до реформування сучасної освіти.

У науці парадигма – це сукупність ідей, теорій, методів, зразків рішення різних проблем, які приймаються в якості зразка науковою спільнотою тієї чи іншої епохи, чи напряду у відносно спокійний період розвитку [9].

Історично існувало декілька педагогічних парадигм. Проте тільки гуманістична парадигма в центр навчального процесу ставить дитину та знаходження істини. Головне в ній – введення учня у процес пізнання, установка на визнання рівного права кожної людини пізнати світ без обмежень, девіз «Знання – сила!» змінюється на девіз «Пізнання – сила!».

В основі гуманістичної парадигми лежить любов до учня, яка породжує у нього віру у творчі можливості, а також терпимість вчителів, що є проявом мудрості. Базою для шкали оцінювання успіхів учня, в гуманістичній парадигмі, є відслідковування руху розвитку дитини відносно своїх попередніх досягнень, а не відносно досягнень інших учнів, чи існуючих нормативів. Діагностування успіхів школярів не є засобом відбору та просування тільки «сильних» учнів. Темп навчання для кожного предмета знаходиться вчителем у залежності від можливостей учня, його динаміки сприйняття інформації.

Для реалізації гуманістичної парадигми в сучасній загальноосвітній середній школі мають велике значення положення та твердження В.О. Сухомлинського відносно складових розумового виховання як важливої складової гуманізації освіти. Адже отримання основ знань та якісне їх поглиблення відбувається за умови, «...коли знання стануть особистісним переконанням, духовним багатством людини, що позначається на ідейній спрямованості її життя, на її роботі, суспільній активності, інтересах».

Розумове виховання учнів В.О. Сухомлинський вважав можливим через світоглядну функцію знань, її гуманістичний зміст, який духовно збагачує людину [5, с. 318].

З точки зору російського вченого-дидакта А.В. Хуторського, основою сучасної «гуманістичної, особистісно-орієнтованої парадигми» є визначення унікальної суті кожного учня та індивідуальності його траєкторії в навчанні, а роль вчителя не в передачі знань, умінь, навичок, а в організації необхідного освітнього середовища, в якому учень навчається, використовуючи відповідну технологію навчання» [7, с. 265].

На основі гуманістичної парадигми була визначена і основна мета реформованої системи освіти України: «Створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України...» [1, с. 2], що дало поштовх до розроблення нової Концепції екологічної освіти в Україні, яка була затверджена рішенням колегії Міністерства освіти і науки України 28 грудня 2001 року.

Проведений нами аналіз змісту нової Концепції екологічної освіти України засвідчує, що в ній враховані всі попередні ціннісні наробки екологічної освіти як в Україні, так і за її межами.

Концепція розроблена з урахуванням сучасного стану і перспектив розвитку суспільного знання, спрямована на перебудову навчально-виховного процесу відповідно до вимог часу.

У Концепції проголошується, що «основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому...»

На відміну від 80-х років, сьогодні екологічну культуру вчені розглядають як цілісну систему, що складається із: екологічних знань; екологічного мислення; культури вчинків; культури екологічно оправданої поведінки у природному середовищі. Тобто, сучасна мета екологічної освіти – це вплив на три сфери свідомості: когнітивну; афективну; діяльну.

У Концепції зазначається, що екологічна освіта повинна не тільки носити національний характер, формувати громадянина України, але й бути орієнтована на загальнолюдські цінності, ідеї гуманізму, гармонізації стосунків людини з природою, вдосконалення внутрішнього світу самої людини.

Отже, новий підхід в екологічній освіті та вихованні – це розуміння глобальної екологічної кризи як кризи екологічної культури людства, остаточний перехід від антропоцентричного підходу в стосунках з природою до поліцентричного, екоцентричного, а глобальність і складність екологічних проблем надають новому змісту екологічній освіті такої ж значущості та ґрунтовності як і самі проблеми.

Щоб реалізувати новий підхід до формування екологічної культури учнів зміст екологічної освіти стосовно концепції повинен мати:

- систему наукових знань, які відображали б філософські, природничо-наукові, соціально-економічні, правові, морально-етичні аспекти екології;
- систему умінь: інтелектуальних (уміння приймати екологічно доцільні рішення оптимальних дій у навколишньому середовищі, дослідницькі уміння); практичних (дотримання норм екологічно грамотної поведінки у природі і захисту навколишнього середовища); загальнонавчальних (уміння підвищувати екологічну грамотність і компетентність).

Відомо, що у практиці світових освітніх систем існує два підходи до реалізації екологічної освіти:

- 1) екологізація існуючих навчальних предметів, відповідно до специфіки їхнього змісту;
- 2) введення в навчальний план спеціального предмета екологічного змісту.

Як свідчить шкільна практика, вищезазначені два підходи до екологічної освіти повинні існувати (спрацьовувати) одночасно.

Так, предмети природничого циклу, що формують природничо-наукову картину світу учнів, повинні відіграти головну роль у становленні їхнього наукового світогляду. Проте перевід знань в особистісні переконання учнів, коли екологічні знання використовуються з метою соціальної орієнтації школярів, повинні здійснювати предмети екологічного змісту, які б враховували, перш за все, інтереси учнів.

В освітній практиці такий підхід привів до виділення у змісті сучасної освіти базового та варіативного компонентів.

Варіативний компонент має призначення: поглибити і розширити базовий. Він повинен вибиратися учнями індивідуально, в залежності від їхніх інтересів, нахилів, здібностей, що відповідає гуманістичній парадигмі, та особистісно-орієнтованій освіті.

Ми вважаємо, що такому підходу відповідає, розроблений вченими та педагогами Запорізької області під керівництвом Запорізької обласної державної адміністрації та Запорізького інституту післядипломної педагогічної освіти, регіональний курс «Екологія рідного краю», який має дві варіативні програми - адаптовану та інтегровану, а також науково-методичне забезпечення їх реалізації.

З нашої точки зору, учні школи повинні бути підготовлені до вільного вибору запропонованих їм варіантів спецкурсів:

- з учнями обговорюються мета, задачі, зміст кожного із спецкурсів, ціннісна спрямованість їх змісту;
- вчитель проводить презентацію кожного із спецкурсів; анкетує учнів;
- психолог діагностує здібності, можливості та інтереси учнів класу.

Для адаптації змісту вибраного варіанту спецкурсу «Екологія рідного краю» до потреб та інтересів учнів, у зміст спецкурсу включаються корективи, внесені учнями при широкому обговоренні програм. Такий особистісно-орієнтований підхід до змісту екологічної освіти, на наш погляд, допоможе перевести знання в екологічну культуру, особистісні переконання учнів, їх громадянську відповідальність за стан довкілля в Україні, світі, «своїй малій батьківщині» – селі, місті, регіоні.

Наші дослідження засвідчують, що учні сучасної середньої загальноосвітньої школи мають низький рівень розвитку почуття громадянської відповідальності за стан суспільства взагалі та довкілля, зокрема. Так, про своє конституційне право на здорове природне середовище та засоби захисту цього права за допомогою Закону, знає 5,6% опитуваних учнів. Саме пасивна громадянська позиція учнів, а згодом дорослих верств населення, як підтверджує досвід, дає можливість окремим людям нехтувати нормами суспільної моралі, задаючи шкоди природі. У зв'язку з цим, ми вважаємо, що формування екологічних знань учнів повинно розглядатися вчителем не як самоціль, а як умова виховання у школярів почуття громадянина України, власної гідності, усвідомлення себе як об'єкта природи, розумного ставлення до свого здоров'я.

Виховання екологічної свідомості учнів, як показали наші дослідження, потрібно здійснювати з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей, ненав'язливо, послідовно й доброзичливо. Від рівня комунікації, від уміння вчителя співпереживати під час суб'єкт-суб'єктного спілкування з учнем, відчувати його емоційний стан при оцінюванні екологічних процесів, залежить ставлення школярів до вибраного спецкурсу, їхня співпраця та активність на уроці. Розвиток емоційно-ціннісного ставлення до природи, як зазначав В.О. Сухомлинський, допомагає пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів.

Виходячи з наших досліджень та вивчення педагогічного досвіду, можна зробити висновок, що перевід екологічних знань в особистісні переконання, екологічну культуру учнів – кропітка та складна робота, яка викликає утруднення у значній кількості вчителів.

І хоча вчені-педагоги і психологи активно розробляють теоретичні й практичні підходи до рішення цієї проблеми, цінним є досвід кожної школи і вчителя, який зробить свій внесок у підвищення ефективності екологічного виховання учнів як практик і як дослідник.

Вивчення досвіду шкіл Запорізької області показало, що заслуговує на увагу в цьому питанні досвід педагогічних колективів ЗНЗ №№ 20, 100, 107, та гімназія № 28 м. Запоріжжя, де формування екологічних знань та переконань учнів розглядаються як дві сторони одного процесу: екологічні знання даються одночасно з прийомами діяльності в різних ситуаціях і закріплюються діяльністю учнів у природі.

Розвиток діяльності, як стверджують психологи, веде за собою й поступальний розвиток особистості, так як змінюється характер діяльності: спочатку виконавча, потім активно-виконавча, наступний крок – активно-самостійна, потім творчо-самостійна.

Наші дослідження засвідчують, що зміна характеру діяльності учнів даних шкіл змінив їхні особистісні екологічні позиції: від виконавчої до активної, до позиції суб'єкта.

Отже, спираючись на нароби педагогічної та психологічної наук, шкільну практику, рекомендуємо педагогічною та методичною основою формування екологічної культури та переконань учнів під час вивчення регіонального курсу «Екологія рідного краю» взяти наступні психолого-педагогічні засади:

1. Забезпечення глибокої науковості, логічної, експериментальної та життєвої переконливості навчального матеріалу.
2. Висока ідейна, соціальна, правова та громадянська направленість навчання та виховання.
3. Широка реалізація принципів гуманізації, гуманітаризації, інтеграції та диференціації навчально-виховного процесу.
4. Розвиток пізнавальної активності учнів та забезпечення самостійної, творчої діяльності школярів у природі.
5. Пробудження емоційного відношення учнів до екологічного змісту уроку та позаурочної роботи.
6. Психологічний вплив особистості самого вчителя.

Наш аналіз свідчить, що культурологічна домінанта не характерна для традиційної освіти, не зважаючи на те, що основна мета сучасної екологічної освіти - формування екологічної культури.

У сучасній педагогіці, як свідчать наші дослідження, одним із основних питань є питання зв'язку освіти і культури, основи яких були розроблені В.С.Біблером, Е.В.Бондаревською, О.С.Валицькою та ін.

На цій основі в сучасній педагогіці розробляється новий історичний і логічний рівень освіти – інтегральний гуманітарний освітній простір [6], який на наш погляд, дасть відповідь на проблему зв'язку екології освіти і культури, в той час як міжпредметні зв'язки та інтегровані курси є тільки доповненням до традиційної системи предметного навчання.

У зв'язку з тим, що в інтегральному освітньому просторі навчальні предмети повністю зберігають свою автономну дидактичну організацію [6], ми пропонуємо створити інтегральний спецкурс з екології для учнів 11 класу, який би ніс навантаження екологічного освітнього простору і завершував би формування екологічної культури старшокласників.

Таку освітню модель ми назвали синергетичною. В основу побудови синергетичної освітньої моделі та створення інтегрального курсу, ми пропонуємо такі визначальні принципи: синергетики, обов'язковості, культурологічності, а також єдність принципів: інтеграції, диференціації та гуманітаризації; глобальності і регіональності; локально-практичного та інтернаціонального.

Принцип синергетики, на наш погляд, вимагає побудови змісту інтегрального курсу з екології на інтеграції різних галузей знань, одержаних учнями під час вивчення всіх шкільних предметів, у глобальні проблеми сучасної цивілізації.

Ми вважаємо, що даний курс також повинен сприяти зануренню учнів у культуру взаємовідносин людини з природою та суспільством як на глобальному так і на регіональному рівнях.

Отже, створений на вищезазначених засадах інтегральний курс з екології, буде реалізовувати, з нашої точки зору, синтез придбаних раніше знань про людину і природу та остаточно сформує екологічну культуру випускника загальноосвітньої середньої школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К.: Шкільний світ. – 2001.
2. Концепція екологічної освіти України // Директор школи. – 2002. - № 16. – с. 20-29.
3. Дробноход М., Вольвач Ф. Екологія як навчальна дисципліна: проблеми методології та змісту // Освіта і управління. – 1996. - № 6. – с. 43-49.
4. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины) – Х.: Факт. – 2003. – 383 с.
5. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори в 6 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 700 с.
6. Тарасов Л.В. Необходимость перестройки преподавания естественных предметов на основе интегративно-гуманитарного подхода // Физика в школе. – 1989. - № 4 – С. 32-44.
7. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – С. Пб.: Питер, 2001. – 544 с.
8. Чернівецький В.В. Екологічна освіта учнів країн Східної та Центральної Європи. – Донецьк: Юго-Восток. – 1998. – 284 с.
9. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т. / Под ред. С.Я. Батышева. – М.: АПО, 1998. – с. 568. – Т.1.